

**ԱՐՏԱՊՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԻԶՆԵՍԻ ԴԻՆԱՄԻԿՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ . ԴՐԱՆՑ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻՎՐԱ**

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

*Արտադրողականությունը ամեն ինչ չէ, սակայն երկարաժամկետ
հատվածում այն վերածվում է գրեթե ամեն ինչի:
Փոլ Քրուզման*

Արտադրողականության շարունակական աճը կայուն տնտեսական աճի ու հասարակական բարեկեցության բարձրացման կարևոր նախապայման է: Այս համատեքստում շատ կարևոր են արտադրողականության բարձրացման գործոնային փոխազդեցությունների վեր հանումն ու խնդիրների բացահայտումը:

Հոդվածում առանձնահատուկ քննարկվել է գործարար միջավայրի և բիզնեսի դինամիկության դերը՝ որպես մրցակցային բիզնես միջավայրի ապահովման և արտադրողականության աճի առանցքային գործոնային բաղադրիչ: Ըստ «Գլոբալ մրցունակության» զեկույցի՝ աշխարհում վերջին տասնամյակների ընթացքում շուկաների կառուցվածքը փոխվել է, իսկ բիզնեսի դինամիկությունը դրսևորում է նվազման միտումներ: Թեև ՀՀ-ում 2018-2019 թթ. դրսևորվել է բիզնեսի դինամիկության որոշակի բարելավում, այնուամենայնիվ այն բավականին ցածր է նույնիսկ տարածաշրջանային երկրների համեմատ:

ՀՀ-ում 2000 թ. սկսված աշխատանքի արտադրողականության աճի դանդաղման միտումները (աճի միջին տեմպը՝ 5.5%) 2020 թ. տնտեսական ցնցումների հետևանքով էլ՝ ավելի են խորացել. աճի միջին տեմպը 2020 թ. 2019-ի նկատմամբ կազմել է 0.95%, իսկ 2021 թ.-ին՝ 2020 թ. նկատմամբ՝ մինչև 1.1%: Տնտեսությունում ստեղծված ավելացված արժեքի բաշխման ոչ արդյունավետ մեխանիզմների պայմաններում աշխատողներին վճարվում է հավասարակշիռ գնից ցածր աշխատավարձ, իսկ ապրանքներն ու ծառայությունները նրանք գնում են հավասարակշիռ գնից բարձր գնով: Սա շատ մտահոգիչ խնդիր է աշխարհում, հատկապես զարգացող երկրներում (այդ թվում՝ Հայաստանում), արտադրական գործոնների մասնակիցների միջև ավելացված արժեքի բաշխման մեխանիզմի աղճատվածության (եկամուտների ոչ հավասարաչափ բաշխման առումով) և սոցիալական աճող բևեռացվածության ու կենսամակարդակի անկման արդի պայմաններում: Այստեղ բացառիկ կարևորություն է ստանում համախառն գործոնային արտադրողականությունը՝ որպես արտադրական գործոնների մասնակիցների միջև ավելացված արժեքի բաշխման արդյունավետության ցուցիչ:

Տնտեսական աճ–արտադրողականություն փոխազդեցությունների խորքային գնահատման համար կարևոր է ՀՆԱ-ի և արտադրողականության ցուցանիշների՝ ՀԳԱ-ի, աշխատանքի արտադրողականության, ինչպես նաև իրական աշխատավարձի աճի տեմպերի դիտարկումը դրանց փոխկապակցվածության ներքո: Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա կենտրոնանալու արտադրողականություն - տնտեսական աճ փոխազդեցությունների խորքային խնդիրների վրա, որոնց լուծումը կարևոր է ՀՀ տնտեսական զարգացման և հասարակական բարեկեցության բարձրացման հրամայականի արդի պայմաններում:

Բանալի բառեր – արտադրողականություն, գործարար միջավայր, բիզնեսի դինամիկություն, համախառն գործոնային արտադրողականություն, աշխատանքի արտադրողականություն, արտադրողականություն - տնտեսական աճ փոխազդեցություններ, տնտեսական զարգացում

Ներածություն

Վերջին շրջանում բավական ակտիվացել են քննարկումները արտադրողականության աճի և տնտեսական զարգացման միջև կապի ու այդ համատեքստում արտադրողականության և բիզնես միջավայրի բարելավման ու տնտեսական վերափոխման փոխազդեցությունների վերաբերյալ:

Արտադրողականությունը անմիջականորեն փոխկապակցված է տնտեսական մի շարք ցուցանիշների հետ, որոնց միջև կապը ուսումնասիրելու միջոցով հնարավոր կլինի բացահայտել արտադրողականության դերը ողջ տնտեսության մասշտաբով: Ի տարբերություն համախառն ներքին արդյունքի, համախառն ազգային եկամտի և մակրոտնտեսական այլ ցուցանիշների, որոնք հիմնականում քանակական բնույթի են և արտահայտում են երկրի զարգացման մակարդակը տվյալ պահին՝ արտադրողականությունը որակական ցուցանիշ է և վերջին շրջանում ներառվում է երկրների զարգացման մակարդակն արտահայտող որակական գնահատականներում: Մասնավորապես, Գլոբալ մրցունակության զեկույցը¹, որը գնահատում է երկրների կարողությունները և ունակությունները բարեկեցության բարձր մակարդակ ապահովելու տեսանկյունից, հենքային է համարում բիզնեսի դինամիկությունը՝ որպես մրցակցային բիզնես միջավայրի առանցքային բնութագրիչ և արտադրողականության աճի լուրջ նախապայման: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի «Ներառական աճ և զարգացում» զեկույցում², աշխատանքի արտադրողականությանը զուգահեռ, դիտարկ-

¹ St' u Global Competitiveness Report, Special Edition, IMF, World Economic Forum, 2020, How Countries are Performing on the Road to Recovery, Appenix A – Transformation Readiness Framework: Methodology and Definitions, էջ 63-73:

² St' u The Inclusive Development Index 2018, IMF, World Economic Forum, 22 January 2018, էջ 7-14:

վում են համախառն գործոնային արտադրողականության և իրական աշխատավարձի ցուցանիշները, ինչը հնարավորություն է տալիս կենտրոնանալու ոչ թե ներառական զարգացման ինդեքսի մեջ արտադրողականության ցածր լինելու փաստի, այլ դրա պատճառների վրա: Այստեղ առանցքային նշանակություն ունեն տնտեսության արտադրողականությունն արտացոլող ցուցանիշները՝ համախառն գործոնային արտադրողականությունը, աշխատանքի արտադրողականությունը և իրական աշխատավարձը միաժամանակյա հաշվի առնելը՝ որպես տնտեսական աճի առավել ամբողջական և բազմակողմանի գնահատման որոշիչ գործոններ: Այս համատեքստում առանձնապես կարևոր է համախառն գործոնային արտադրողականության ցուցանիշը, որը բնութագրում է տնտեսությունում ստեղծված ավելացված արժեքի բաշխման մեխանիզմների արդյունավետությունը՝ եկամուտների հավասարաչափ բաշխման տեսանկյունից: Նման մոտեցումը խիստ արդիական է աշխարհում, հատկապես զարգացող երկրներում, այդ թվում՝ Հայաստանում, արտադրության գործոնների մասնակիցների միջև ավելացված արժեքի բաշխման մեխանիզմի աղճատվածության և սոցիալական աճող բևեռացվածության ու կենսամակարդակի անկման պայմաններում:

Սույն հետազոտության նպատակն է բացահայտել արտադրողականության բարձրացման գործոնային ազդեցությունները և դրանցից բխող հնարավոր լուծումները ՀՀ-ում:

1. Արտադրողականության էությունը և բովանդակային առանձնահատկությունները. ազդեցության դրսևորումները տնտեսությունում

Արտադրողականությունը թողարկման տրված ծավալին համարժեք արդյունք ստեղծելու համար ներդրված ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության չափն է: Առավել ընդհանրական ձևով այն արտահայտվում է ստեղծված արդյունքի և այդ նպատակով ներդրված ռեսուրսների հարաբերակցության միջոցով:

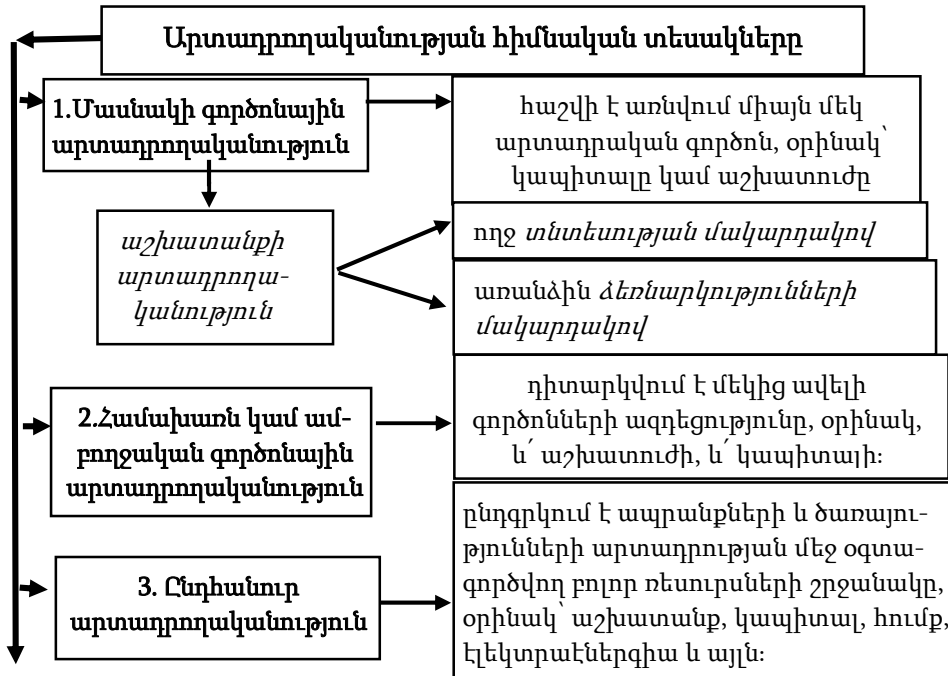
Երկարաժամկետ և կայուն տնտեսական աճ կարելի է ապահովել միայն արտադրողականության շարունակական աճի պայմաններում: Բարձր արտադրողականությունը նաև տնտեսության նորարարական զարգացման և մրցունակության բարձրացման լուրջ հիմք է: Արտադրողականությունն այս համատեքստում հանդես է գալիս որպես տնտեսական աճի կարևոր նախապայման:

Արտադրողականության տեսակները և դրանց բնութագրիչները

Արտադրողականությունը բազմակողմ ու բազմաշերտ երևույթ է և կարող է դիտարկվել ողջ տնտեսության, ճյուղի կամ ոլորտի, կազմակերպության կամ առանձին աշխատողի մակարդակով: Ըստ այդմ,

տարբերում են արտադրողականության երեք հիմնական տեսակներ, որոնք ունեն իրենց տարատեսակները (տե՛ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1

1. Մասնակի գործոնային արտադրողականությունը հաշվի է առնում մեկ արտադրական գործոն (աշխատուժ, կապիտալ և այլն): Մասնավորապես, աշխատանքի արտադրողականությունը կարող է ցույց տալ մեկ աշխատողի կողմից ստեղծված ՀՆԱ-ի մեծությունը՝ տարվա կտրվածքով, միավոր աշխատանքի ներդրման դիմաց ստացվող արդյունքը³, միավոր ժամանակում միավոր աշխատանքային ծախսերին (մեկ աշխատողին կամ միավոր աշխատաժամանակին) բաժին ընկնող արտադրանքի թողարկման ծավալը⁴ և այլն:

2. Համախառն կամ ամբողջական գործոնային արտադրողականությունը (ՀԳԱ, TFP-Total Factor Productivity) աշխատուժի և ֆիզիկական ու բնական կապիտալի աճի հետ տնտեսական աճը բնութագրող հիմնական գործոնային ցուցանիշն է: Համախառն գործոնային արտադրողականությունը բնութագրում է տնտեսական աճի որակական կողմը՝ մարդկային կապիտալի, տեխնոլոգիական աճի, ինչպես նաև

³ Տե՛ս OECD Productivity Statistics: Methodological Notes, OECD, 2021, էջ 16: <https://www.oecd.org/sdd/productivity-stats/OECD-Productivity-Statistics-Methodological-note.pdf>

⁴ Տե՛ս ILOSTAT Database Description, Competitiveness Indicators, Labour Productivity, ILO, 2022: <https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/description-labour-productivity>

մշակութային և ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցության ձևով:

3. Ընդհանուր արտադրողականությունն ընդգրկում է այն բոլոր ռեսուրսները՝ աշխատանք, կապիտալ, հումք, էլեկտրաէներգիա և այլն, որոնք օգտագործվում են ապրանքների և ծառայությունների արտադրության մեջ:

Կախված աշխատանքի արտադրողականության գնահատման նպատակներից՝ կարող է ընտրվել այն ցուցանիշը, որն առավել համարժեք է ստեղծված իրավիճակին:

Արտադրողականությունը որպես տնտեսական աճի աղբյուր և տնտեսության շարժիչ ուժ

Բարձր արտադրողականությունը ներդրված ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործման շնորհիվ ստեղծում է հավելյալ արդյունք թողարկման տրված ծավալի նկատմամբ և նպաստում տնտեսական աճին (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Բարձր արտադրողականությունը որպես տնտեսական աճի աղբյուր

Արտադրողականության աճը	Բովանդակային դրսևորումները
1. Արտադրողականության աճը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու ավելի մեծ արդյունք ներդրված նույնածավալ ռեսուրսների պարագայում:	Որքան բարձր է արտադրողականությունը, այնքան ներդրված ռեսուրսներն օգտագործվում են ավելի արդյունավետ, այսինքն՝ դրանց յուրաքանչյուր միավորի դիմաց ստեղծվում է ավելի մեծ արդյունք: Հետևաբար, արտադրողականության աճն ապահովում է թողարկման ծավալի աճ անփոփոխ ներդրված ռեսուրսների պարագայում:
2. Արտադրողականության աճի շնորհիվ խնայված ռեսուրսների օգտագործումը կարող է դառնալ լրացուցիչ աճի աղբյուր:	Արտադրողականության աճի արդյունքում թողարկման տրված ծավալի ստացման համար օգտագործվում են ավելի քիչ ռեսուրսներ: Խնայված ռեսուրսները կարող են ներդրվել նոր տեխնոլոգիական լուծումների, աշխատողների հմտությունների զարգացման և այլ ուղղություններով՝ նպաստելով արտադրողականության, հետևաբար նաև թողարկման ծավալի հետագա աճին:

Արտադրողականության ազդեցությունը տնտեսության վրա ունենալով բազմակողմանի ու բազմաշերտ բնույթ՝ երկարաժամկետ հատվածում ողջ տնտեսության մակարդակով ապահովում է կուտակային արդյունք և կայուն տնտեսական աճ (տե՛ս աղյուսակ 2):

Արտադրողականության ազդեցության դրսևորումները տնտեսության վրա⁵

Դրսևորման ուղղությունները	Ազդեցության ձևերը
Արտադրողականության աճը որպես տնտեսական աճի շարժիչ ուժ:	Աշխատանքի արտադրողականության աճը, նպաստելով տնտեսական ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործմանը, հնարավորություն է տալիս միևնույն ռեսուրսներով ընդլայնելու արտադրանքի թողարկման ծավալը, ստանալու ավելի բարձր եկամուտ՝ ստեղծելով ավելի մեծ ՀՆԱ:
Արտադրողականության աճը որպես տնտեսության նորարարական զարգացման և մրցունակության բարձրացման արդյունք և հնարավորություն:	Մի կողմից նորարարական տեխնոլոգիաները, մեթոդները և մոտեցումները թույլ են տալիս միևնույն ռեսուրսներով ստեղծել ավելի մեծ արդյունք կամ միևնույն արդյունքը ստեղծել ավելի փոքր քանակի ռեսուրսներով, հանգեցնում են աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, մյուս կողմից՝ այդ արտադրողականության աճի արդյունքում խնայված ռեսուրսները ներդրվելով նոր տեխնոլոգիական լուծումների, աշխատողների հմտությունների զարգացման և այլ ուղղություններով՝ ապահովում են արտադրողականության աճի նոր մակարդակ:
Արտադրողականությունը որպես բիզնեսի զարգացման շահութաբերության բարձրացման խթան:	Արտադրողականության կայուն աճը՝ ավելացնելով արտադրանքի ծավալը և նվազեցնելով արտադրության ծախսերը, բիզնեսին հնարավորություն է տալիս լինելու ավելի շահութաբեր:
Արտադրողականությունը նպաստում է աշխատատեղերի ստեղծմանը:	Որքան բարձր է աշխատանքի արտադրողականությունը, այնքան բարձր են աշխատանքի դիմաց վարձատրությունը և բիզնեսի՝ աշխատատեղեր ստեղծելու կարողությունը:
Արտադրողականության աճի դրական ազդեցությունը սպառողների վրա	Արտադրողականության աճը ապահովելով թողարկման ծավալների ավելացում՝ առանց նոր ռեսուրսների ներգրավման, և արդյունքում նվազեցնելով արտադրանքի յուրաքանչյուր միավորի թողարկման ծախսերը, հանգեցնում է գների իջեցման և աշխատավարձերի աճի, հետևաբար նաև սպառողների գնողունակության բարձրացման:
Արտադրողականության աճը նպաստում է զբաղվածության աճին:	Բարձր գնողունակությունը նպաստում է համախառն պահանջարկի, հետևաբար նաև աշխատանքի պահանջարկի աճին, ինչի արդյունքում զբաղվածությունն աճում է:

⁵ St' u Povysheniye proizvoditelnosti: kratkiy obzor rukovodstva dlya organizatsiy rabotodateley, MOT, 2021. էջ 11-13: https://www.ilo.org/moscow/information-resources/publications/WCMS_774539/lang--ru/index.htm

<p>Արտադրողականության աճը նպաստում է աղքատության Մակարդակի կրճատմանը:</p>	<p>Արտադրողականության մեծացման արդյունքում սպառողների գնողունակության աճը կարող է ստեղծել նաև սպառողների խնայողության հնարավորության, ինչն էլ ապահովում է աղքատության կրճատում և բարեկեցության բարձրացում: Ազդեցության այս դրսևորումն առանձնահատուկ նշանակություն ունի սպառողական գամբյուղում ընդգրկված ապրանքներ թողարկող և ծառայություններ մատուցող ճյուղերի համար, քանի որ եկամտի ցածր մակարդակ ունեցող բնակչության սպառման կառուցվածքում նման ապրանքները և ծառայությունները ունեն մեծ մասնաբաժին, հետևաբար դրանց գների կրճատումը կհանգեցնի աղքատության նվազման:</p>
---	---

Այսպիսով, բարձր արտադրողականությունը՝ նպաստելով մասնավոր հատվածի շահութաբերության աճին, ինչպես նաև տնտեսությունում ցածր սպառողական գների և բարձր աշխատավարձերի հաստատմանը, կարող է ապահովել տնտեսական աճ, ինչն էլ իր հերթին կարող է հանգեցնել տնտեսական զարգացման, ազգաբնակչության բարձր կենսամակարդակի ու հասարակական բարեկեցության աճի: Այս տեսակետից բարձր արտադրողականությունը տնտեսական աճի լուրջ նախապայման է և ներառական զարգացման կարևոր նախադրյալ:

Արտադրողականության աճի գործոնային ազդեցությունները

Արտադրողականությունը ենթարկվում է բազմակողմանի գործոնային ազդեցության, որոնցից հենքային են.

- Ֆիզիկական՝ հիմնական կապիտալը (սարքավորումներ, շինություններ), որի ազդեցությունը արտադրողականության վրա կարող է տեղի ունենալ

- քանակական աճի հաշվին,
- որակի բարելավման շնորհիվ,

- մասշտաբի էֆեկտով, երբ արտադրության գործոնների աճը և արտադրության չափերի ընդլայնումը ուղեկցվում են համախառն միջին ծախսերի կրճատմամբ, և ճյուղը կամ կազմակերպությունը, ձեռք բերելով ծախսային առավելություններ և ավելացնելով արտադրության գործոնները, կարող է ապահովել թողարկման ծավալի ավելի մեծ աճ:

- Մարդկային կապիտալը, որի ազդեցությունը արտադրողականության վրա կարող է տեղի ունենալ

- բնակչության կրթական մակարդակով,
- մարդկանց ճանաչողական ու ոչ ճանաչողական հմտությունների մակարդակով:

- Տեխնոլոգիական առաջընթացը և այն ապահովող գործոնները (նորարարություններ, ԳՀՓԿԱ, գիտելիքների և տեխնոլոգիաների հասանելիություն), ինչը հնարավորություն է տալիս՝

- միննույն ռեսուրսներով ստեղծելու ավելի մեծ արդյունք,
- միննույն արդյունքը ստեղծելու ավելի քիչ քանակի ռեսուրսներով:
- Արտադրողականության աճի հենքային գործոն է գործարար միջավայրը:

2. Գործարար միջավայրը որպես արտադրողականության աճը գեներացնող կարևոր գործոն. դրսևորումները և խնդիրները

Գործարար միջավայրը $\Rightarrow$ *տնտեսական վերափոխում* $\Rightarrow$ *արտադրողականության աճ կապը և դրանց փոխազդեցությունները*

Գործարար միջավայրը ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված տնտեսական, քաղաքական, իրավական, ինստիտուցիոնալ և կարգավորող այլ գործիքակազմերի համալիր է: Գործարար միջավայրը ներառում է նաև ձեռնարկատիրական գործընթացների հիմնական մասնակիցների (պետական մարմիններ, կարգավորող մարմիններ և բիզնեսի անդամ կազմակերպություններ, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ և այլն) հարաբերությունների կարգավորման կառուցակարգերը (մեխանիզմները):

Ըստ այդմ, գործարար միջավայրի բարելավումը ենթադրում է բիզնես ոլորտի կարգավորմանն ուղղված պետական քաղաքականությունների և ռազմավարությունների, օրենքների ու կանոնակարգերի փոփոխության միջոցով տնտեսական վերափոխումների իրականացում՝ բիզնեսի արդյունավետության բարձրացման և տնտեսության արտադրողականության աճի խթանման նպատակով:

Տնտեսական վերափոխումը շարունակական գործընթաց է՝ ուղղված՝

- *ընդհանուր արտադրողականության բարձրացմանը՝* աշխատուժի և այլ արտադրական ռեսուրսների՝ ցածր արտադրողականությամբ ոլորտներից բարձր արտադրողականությամբ ոլորտներ տեղափոխելու միջոցով (*կառուցվածքային փոփոխություն*),

- *ոլորտային արտադրողականության բարձրացմանը՝* ռեսուրսների տեղափոխում ցածր արտադրողականությամբ գործունեությունից դեպի նույն ոլորտի բարձր արտադրողականությամբ գործունեություն, օրինակ՝ հմտությունների ուսուցում, ընկերություններում նորարարությունների խթանում և այլն (*ոլորտի բարելավում*):

Կառուցվածքային փոփոխություններն առանցքային են տնտեսական վերափոխման գործում: Թեպետ դրանք հիմնականում ներառում են զբաղվածության և արտադրանքի ոլորտային փոփոխությունները, այնուամենայնիվ *արտադրողականության աճ* կարող են դիտվել նաև ոլորտներում, արժեչղթաներում կամ ընկերությունների ներսում:

Ռեսուրսների տեղափոխումը ցածր արտադրողական գործունեությունից բարձր արտադրողական գործունեության ոլորտներ հաճախ դիտարկվում է որպես տեղափոխում «ավանդական» ոլորտներից ավելի արդյունավետ՝ «ժամանակակից» ոլորտներ: Արդյունքում, ավելի արդյունավետ գործող ընկերությունների շնորհիվ, նույնիսկ ցածր արտադրո-

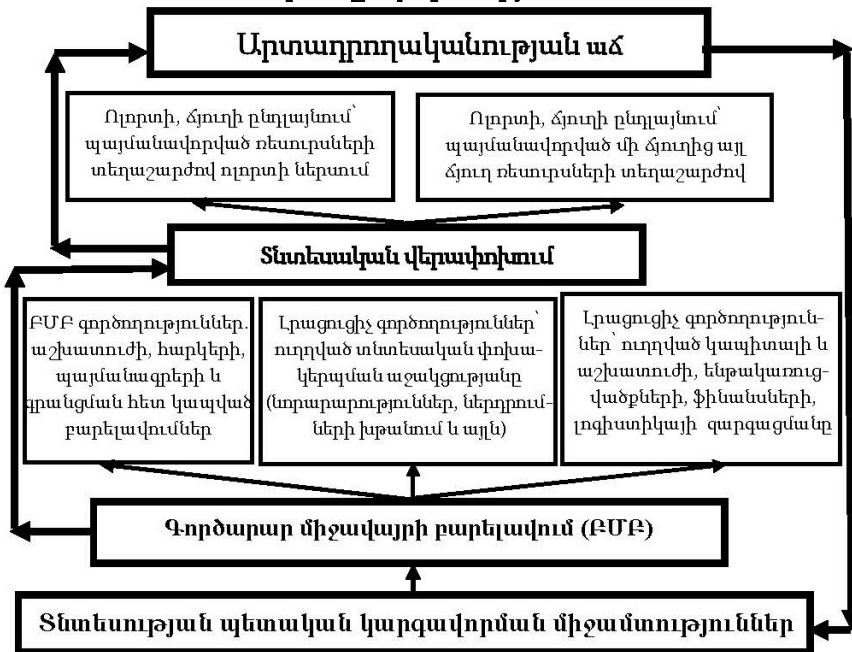

ղական ոլորտներում է բարձրանում միջին արտադրողականությունը, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է արտադրողականության աճի տնտեսության մակարդակով: Մա նշանակում է, որ արտադրողականության բարձրացմանն ուղղված արտադրական ռեսուրսների տեղաշարժը կոնկրետ ոլորտների ներսում կամ տարբեր ոլորտների միջև կարող է լինել տնտեսական աճի ազդեցիկ շարժիչ ուժ: Ասվածի մասին են վկայում նաև դրա գործնական դրսևորումները: Մասնավորապես, Մակմիլանի և Հարթգենի՝ դեռևս 2000-2010 թթ. Ենթասահարական Աֆրիկայում աշխատանքի արտադրողականության փոփոխությունների վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ չնայած աշխատուժի տեղաշարժին գյուղատնտեսությունից դեպի ավելի բարձր արտադրողական ոլորտներ՝ այնուամենայնիվ այդ ժամանակահատվածում գյուղատնտեսությունում գրանցվել է աճ՝ այդ ոլորտում աշխատանքի արտադրողականության ավելի մեծ տոկոսային աճի շնորհիվ⁶:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ տնտեսական վերափոխումը արտադրողականության բարձրացմանն ուղղված շարունակական գործընթաց է՝ գործարար միջավայրի բարելավման, այլընտրանքային մոտեցումների ճիշտ ընտրության ու ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման միջոցով (տե՛ս գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2

Բիզնես միջավայրի բարելավումից մինչև տնտեսական վերափոխում և արտադրողականության աճ

⁶ Տե՛ս McMillan M., Harttgen K., What is Driving the “African Growth Miracle”? – Tunisia, 2014, էջ 209:

Ինչպես երևում է գծապատկերից, առանձնանում են ռեսուրսների տեղաշարժի երկու ուղղություններ.

● *ոլորտների միջև*՝ ցածր արտադրողականության ճյուղից դեպի բարձր արտադրողականությամբ ճյուղ արտադրական ռեսուրսների տեղափոխմամբ,

● *ոլորտների ներսում*՝ ցածր արտադրողականությամբ ընկերություններից դեպի բարձր արտադրողականություն ունեցող ընկերություններ արտադրական ռեսուրսների տեղափոխմամբ:

Հիմնվելով զարգացող երկրների փորձի ուսումնասիրությունների վրա՝ Մակմիլանը վեր է հանել ոլորտային արտադրողականության աճի խթանմանն ուղղված տնտեսական վերափոխման հետևյալ կարևոր ուղղությունները⁷.

● տնտեսական քաղաքականությունը. կարող է նպաստել մակրոտնտեսական կայունությանը,

● աշխատանքային կանոնակարգերը. կարող են աջակցել կամ խոչընդոտել աճը,

● գործարար միջավայրի ինստիտուտները,

● աշխատուժի կրթության և հմտությունների մակարդակը,

● ենթակառուցվածքների որակը:

Բիզնես միջավայրի բարելավման գործընթացները կենտրոնացած են շուկայական պայմանների վրա, իսկ տնտեսական վերափոխման միջամտություններն ուղղված են կոնկրետ ընկերությունների (խմբերի) կամ կոնկրետ ոլորտների արտադրողականության բարձրացմանը:

Պետք է արձանագրել, որ տնտեսության արտադրողականության աճը սերտորեն կապված է ձեռնարկություններում արտադրողականության աճի, ռեսուրսների ճիշտ տեղաբաշխման, բիզնես միջավայրի որակի և բիզնեսի դինամիկության հետ⁸: Այստեղ առանձնապես ծանրակշիռ է բիզնեսի դինամիկության դերը՝ որպես մրցակցային բիզնես միջավայրի որոշիչ գործոն և արտադրողականության աճի հենքային գործոն:

3. Բիզնեսի դինամիկությունը որպես արտադրողականության աճի գործոն. գործնական դրսևորումները

Բիզնեսի դինամիկությունը վերաբերում է բիզնեսի աճին, նորարարական զարգացումներին և շուկայի փոփոխություններին նրա արագ հարմարվելու կարողությանը: Բիզնեսի դինամիկությունը չափելու համար տարբեր հեղինակներ վերցնում են տարբեր փոփոխականներ, մասնավորապես՝ նոր աշխատատեղերի քանակ, նոր ձեռնարկությունների թիվ, արտադրության մեջ ոչ նյութական միջոցների քա-

⁷ St' u **McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C.**, Structural Change, Fundamentals And Growth: A Framework And Case Studies - Washington DC - Cambridge MA, 2017, էջ 330:

⁸ St' u **Decker R., Haltiwanger J., Jarmin R. S., & Miranda J.**, The Role of Entrepreneurship in US Job Creation and Economic Dynamism - The Journal of Economic Perspectives, 2014, էջ 45:

նակ⁹, արտադրողականության աճ¹⁰ և այլն:

Բիզնեսի դինամիկության խթանմանն առանձնապես նպաստում են ընկերությունների շուկա մուտքի և ելքի վրա հնստիտուցիոնալ փոփոխությունների ազդեցության նոր մեխանիզմները: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գործող ընկերություններում նորարարությունն ավելի արդյունավետորեն է նպաստում արտադրողականության աճին, քան նոր մուտք գործող ընկերություններում¹¹: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ բիզնեսի դինամիկության բարձր մակարդակը ազդում է տնտեսության մեջ ցածր արտադրողականությունից դեպի բարձր արտադրողականություն աղբյուրների վերաբաշխման վրա, ճիշտ է այն պնդումը, որ «հին ընկերությունների դուրս գալը և նոր ընկերությունների մուտքը դրական ազդեցություն են ունենում բիզնեսի դինամիկության և աշխատատեղերի տեղաշարժի վրա»¹²: Ուշագրավ է, որ 1980-ական-ներից մինչև 2020 թ.-ի ընկերությունների ընդհանուր թվաքանակում նոր ընկերությունների տեսակարար կշիռը նվազել է՝ տարեկան 15%-ից հասնելով հազիվ 10%-ի: Նոր ընկերությունների շուկա մուտքի խոչընդոտները, անբարենպաստ բիզնես միջավայրը (վարչական խոշոր ծախսերը), ֆինանսական ռեսուրսների անհասանելիությունը և այլն թուլացրել են բիզնեսի դինամիկությունը: Որոշ հին ընկերություններ իրենց մշտական խնդիրներով նույնպես հանգեցրել են բիզնեսի դինամիկության նվազմանը: Վերջիններիս ելքը շուկայից կարող է առաջացնել զբաղվածության աճ հատկապես նոր ստեղծված ընկերություններում, որոնք նպաստում են աշխատատեղերի ստեղծմանը¹³: Հին ընկերությունների փոխարինումը նորերով հնարավորություն կտա ստեղծելու ապրանքներ՝ ավելի նոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ և հետևաբար՝ ավելի ցածր արտադրական ծախսերով: Այստեղ բարձր է գնահատվում նաև նոր ապրանքների և ծառայությունների ավելացման դերը: Առանց այս զարգացումների բիզնեսի դինամիկությունը կնվազի նոր ձեռնարկություններում տնտեսական ակտիվության մասնաբաժնի նվազման տեսքով, ինչը կարող է նշանակել արտադրողականության աճի նվազում՝ նորարարական ակտիվության անկման պատճառով: Այսինքն՝ բիզնեսի դինամիկության անկման հնարավոր բացատրությունը կարելի է գտնել նաև բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտներում¹⁴: Բիզնեսի դինամիկայի անկման պատ-

⁹ Տե՛ս **Haskel J., Westlake S.**, *Capitalism Without Capital: The Rise of The Intangible Economy* - Princeton: Princeton University Press, 2017, էջ 288:

¹⁰ Տե՛ս **Garcia-Macia D., Chang-Tai H., Klenow P. J.**, *How Destructive Is Innovation?* - Department of Economics, Stanford University, 2016, էջ35:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը:

¹² **Haltiwanger J., Scarpetta S., Schweiger H.**, *Cross country differences in job reallocation: the role of industry, firm size and regulations*, London EC2A 2JN, United Kingdom, 2014, p. 32.

¹³ Տե՛ս **Haltiwanger J., Jarmin R., & Miranda J.**, *Who Creates Jobs? Small Versus Large Versus Young*. University of Maryland and NBER, 2013, էջ 47:

¹⁴ Տե՛ս **Hyatt H. R., Spletzer, J.** *The Recent Decline in Employment Dynamics*. IZA Journal of Labor Economics, 2013, էջ 21:

ճառներ են նաև դեպի նոր ձեռնարկություններ աշխատողների վերաբաշխման արագության նվազումը և տնտեսության մեջ սկսնակ ձեռնարկությունների թվի կրճատումը¹⁵: Բիզնեսի դինամիկայի նվազմանը նպաստում են նաև գների ոչ ռացիոնալ հարաբերակցությունը սահմանային արժեքին, նոր ձեռնարկությունների ծնելիության և մահացության մակարդակների անհամաչափությունները և այլն¹⁶:

Բիզնես դինամիկության գործնական դրսևորումները

Բիզնեսի դինամիկությունը գլոբալ մրցունակության ինդեքս (ԳՄԻ) 4.0-ի (Global Competitiveness Index (GCI) 4.0) 11-րդ հենասյունն է, որը ներառում է ութ փոփոխականներ՝ բիզնես սկսելու արժեքը, բիզնես սկսելու ժամանակը, անվճարունակության փոխհատուցման տոկոսը, անվճարունակության կարգավորման դաշտը, ռիսկերի նկատմամբ վերաբերմունքը, պատվիրակումը, նորարարական ընկերությունների աճը, խոչընդոտող գաղափարների ընդունումը և դրանց դեմ պայքարելու պատրաստակամությունը¹⁷:

Համաշխարհային զարգացումները

«Գլոբալ մրցունակության» զեկույցի՝ բիզնեսի դինամիկության փոփոխականների վերլուծությունը ըստ աշխարհի յոթ աշխարհագրական տարածաշրջանների (տե՛ս աղյուսակ 3) ցույց է տալիս, որ բիզնես սկսելն ավելի հեշտ է Եվրոպայում, Հյուսիսային Ամերիկայում և Օվկիանիայում: Բիզնես սկսելը շատ բարդ է Հարավային Ամերիկայի երկրներում: Եվրամիության անդամ երկրները ցույց են տվել լավագույն արդյունք՝ բիզնես սկսելու համար անհրաժեշտ նվազագույն ծախսերի ցուցանիշով, ինչը բացատրվում է այդ տարածաշրջանում բիզնեսի ֆինանսավորման մատչելիությամբ և հասանելիությամբ:

Աղյուսակ 3

«Բիզնեսի դինամիկության» վերաբերյալ արդյունքների համեմատությունը ըստ խոշոր տարածաշրջանների, 2020 թ.¹⁸

Փոփոխականներ	Երկիր	ԵՄ	Եվրոպայի մնացած հատված	Աֆրիկա	Ասիա	Հվ. Ամե. րիկա	Օվկիանիա	Հս. Ամե. րիկա	Ընդհանուր
1. Ընկերություն հիմնելու ծախսերը		11.9	19.4	20.8	20.9	52.2	14.2	13.1	20.2
2. Ընկերություն հիմնելու ժամանակը		22.7	17.0	15.6	19.1	42.0	6.7	12.2	19.5

¹⁵ Տե՛ս **Decker R., Haltiwanger J., Jarmin R. S., Miranda J.**, The Role of Entrepreneurship in US Job Creation and Economic Dynamism, The Journal of Economic Perspectives, 2014, էջ 45:

¹⁶ Տե՛ս **Autor D., Dorn D., Katz L., Patterson C., Van Reenen J.**, Concentrating on the Fall of the Labor Share. American Economic Review, Cambridge, MA, 2017, էջ 13:

¹⁷ Տե՛ս **WEF - Global Competitiveness Report**, Geneva, 2018, էջ 71:

¹⁸ Տե՛ս **Virglerova Z., Addeo F., Zapletalikova E.**, Business dynamism in the world economy, LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives”, 2020, էջ 6:

3. Անվճարունակության վերականգնման տոկոսադրույքը	46.4	38.2	39.5	42.9	29.9	55.1	44.0	41.7
4. Անվճարունակության կարգավորող դաշտը	10.4	7.1	9.4	9.2	8.4	8.0	8.8	9.2
5. Ռիսկի նկատմամբ վերաբերմունքը	3.9	4.2	3.9	4.1	4.0	4.8	4.1	4.0
6. Լիազորություն փոխանցելու պատրաստակամությունը	4.5	4.5	4.4	4.4	4.1	5.2	4.4	4.4
7. Նորարար ընկերությունների աճը	4.1	4.4	4.1	4.2	3.8	4.4	4.0	4.1
8. Ընկերություններ, որոնք ընդունում են խանգարող գաղափարը	3.7	3.9	3.7	3.8	3.6	4.0	3.5	3.7

Երկրորդ լավագույն արդյունք է ցույց տալիս Հյուսիսային Ամերիկան, երրորդը՝ Օվկիանիան: Բիզնես սկսելու համար պահանջվող ժամանակը ամենակարճն է Օվկիանիայում: Եվրամիությունը զբաղեցնում է հինգերորդ տեղը Օվկիանիայից, Հյուսիսային Ամերիկայից, Աֆրիկայից, Ասիայից և Եվրոպայի մնացած երկրներից հետո: Շատ երկրներ պարզեցրել են բիզնես սկսելու գործընթացը՝ գործարկելով ընկերությունների գրանցման առցանց համակարգեր:

Անվճարունակության փոխհատուցման ամենաբարձր միջին արժեք ունի Օվկիանիան, իսկ Հարավային Ամերիկան՝ ամենացածր արժեք: ԵՄ երկրները լավագույն արդյունքներ են ցուցաբերում անվճարունակության կարգավորման մասով:

Բիզնես դինամիկայի վերջին չորս փոփոխականների (վերաբերմունք ռիսկի նկատմամբ, լիազորությունները փոխանցելու պատրաստակամություն, նորարարական ընկերությունների աճ և խանգարող գաղափարներ ընդունող ընկերություններ) վերաբերյալ աշխարհագրական տարածքների միջև տարբերությունը այդքան ակնհայտորեն չի երևում՝ դրանց գնահատման սանդղակի նեղ (1-7 միավոր) լինելու պատճառով: Օվկիանիան լավագույն արդյունքներ է ցույց տալիս, հատկապես բիզնես ռիսկի նկատմամբ վերաբերմունքի և լիազորությունները փոխանցելու պատրաստակամության հարցում:

Ամփոփելով կարելի էասել, որ Օվկիանիան բիզնես դինամիկության լավագույն կատարողական ունեցող տարածաշրջանն է:

Հայաստանյան զարգացումները

Հայաստանի մասով «Գլոբալ մրցունակության» զեկույցի՝ բիզնեսի դինամիկության վերաբերյալ փոփոխականների վերլուծությունը ցույց է տալիս որոշակի բարելավում (տե՛ս աղյուսակ 4):

Բիզնեսի դինամիկության գնահատականները ՀՀ-ում 2018-2019 թթ.¹⁹

Փոփոխական	2018	2019
Ընկերություն հիմնելու ծախսերը	99.6	99.6
Ընկերություն հիմնելու ժամանակը	96	97
Անվճարունակության վերականգնման տոկոսադրույքը	39.2	41.1
Անվճարունակության կարգավորող դաշտը	46.9	46.9
Ռիսկի նկատմամբ վերաբերմունքը	54.3	58.7
Լիազորություն փոխանցելու պատրաստակամությունը	51.3	52.4
Նորարար ընկերությունների աճը	48.2	54.1
Ընկերություններ, որոնք ընդունում են խանգարող գաղափարը	46.3	50.6

Այս տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վերջին շրջանում ՀՀ-ում բարձրացել է բիզնեսի դինամիկությունը: Նկատելիորեն կրճատվել է ընկերություն ստեղծելու համար պահանջվող ժամանակը: Նման զարգացումները կարելի է վերագրել գործընթացների և կանոնակարգերի պարզեցմանը, ինչպես նաև բիզնեսի և նորարարության խթանմանը: ՀՀ-ում ընկերությունները ավելի մեծ հակվածություն են ցուցաբերում ռիսկի դիմելու և նորարարության մեջ ներգրավվելու, ինչը վկայում է ավելի դինամիկ և ճկուն բիզնես միջավայրի մասին:

4. Արտադրողականություն և տնտեսական աճ. փոխադրեցությունները և գործնական դրսևորումները

Համախառն գործոնային արտադրողականության (ՀԳԱ) ցուցանիշը համախառն արդյունքի հարաբերակցությունն է համախառն մուտքերին (աշխատանք և կապիտալ)* և արտահայտում է տնտեսությունում ստեղծված ավելացված արժեքի բաշխման մեխանիզմների արդյունավետությունը՝ եկամուտների հավասարաչափ բաշխման տեսանկյունից: Տնտեսական աճում համախառն գործոնային արտադրողականության դերով և չափով պայմանավորված կա տնտեսական աճի երկու ճանապարհ.

- տնտեսական աճը ապահովվում է արտադրական գործոնների քանակական աճի հաշվին,
- տնտեսական աճը ապահովվում է արտադրական գործոնների որակական աճի, այսինքն՝ համախառն գործոնային արտադրողականության²⁰ հաշվին:

Երկրների տնտեսական աճի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ երբ ՀՆԱ-ն և ՀԳԱ-ն դրսևորում են աճի համամասնական միտումներ, ապա տնտեսական աճն ապահովվում է արտադրական գործոնների ո-

¹⁹ Տե՛ս WEF - Global Competitiveness Report, Geneva, 2019, էջ 62, 2018, էջ 71:

* 1-ից բարձր արդյունքը նշանակում է, որ թողարկված արդյունքը գերազանցում է ներդրված կապիտալի արժեքը, և այս դեպքում գործ ունենք արդյունավետության հետ:

²⁰ Տե՛ս **Maddison A.** “Dynamic Forces in Capitalist Development: Along Run Comparative View”, Oxford, Oxford Universiti Press, 1991, էջ 333:

րակական աճի՝ ՀԳԱ-ի հաշվին: ՀՆԱ-ի նկատմամբ ՀԳԱ-ի աճի ցածր տեմպերի պայմաններում տնտեսական աճը գեներացվում է արտադրության գործոնների մասնակիցների միջև գործող ավելացված արժեքի արդար բաշխման շնորհիվ: Այս դեպքում զարգացումը ներառական է: Եվ հակառակը, երբ ՀԳԱ-ի աճի տեմպերը գերազանցում են ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը, նշանակում է, որ տնտեսության մեջ ստեղծված հավելյալ արժեքը չի նպաստել տնտեսական աճին, քանի որ այն արդարացիորեն չի բաշխվել արտադրության գործոնների մասնակիցների միջև, այլ կենտրոնացել է «կուտակումներում»²¹: Արդյունքում հարուստներն ավելի են հարստացել, աղքատներն՝ ավելի աղքատացել, և զարգացումը ներառական չէ:

Համախառն գործոնային արտադրողականության շնորհիվ տնտեսությունում ստեղծված ավելացված արժեքի բաշխման արդյունավետությունը (հասարակության, մասնավորապես զբաղված բնակչության միջև եկամուտների հավասարաչափ բաշխման տեսանկյունից) հասկանալու համար ՀՆԱ-ի և ՀԳԱ-ի աճի տեմպին զուգահեռ անհրաժեշտ է դիտարկել նաև աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպը: Մասնավորապես, եթե այն գերազանցում է ՀԳԱ-ի աճի տեմպը, նշանակում է, որ ՀՆԱ-ի աճը ապահովվել է զբաղված բնակչության ջանքերի՝ մարդկային կապիտալի հմտացման կամ, ինչն ավելի հավանական է, աշխատողների շահագործման արդյունքում: Այստեղ կարևոր է ՀԳԱ-ի աճին զուգահեռ դիտարկել նաև իրական աշխատավարձի աճի տեմպերը, ինչը հնարավորություն կտա ըստ էության գնահատելու ՀԳԱ-ն և տնտեսական զարգացման ներառականության մակարդակը: Մասնավորապես, եթե ՀՆԱ-ի աճի տեմպը և ՀԳԱ-ն չեն ուղեկցվում աշխատավարձի համապատասխան աճի տեմպով, ապա կարելի է ենթադրել, որ տեղի է ունենում ոչ ներառական զարգացում, որի ժամանակ չի աճում վարձու աշխատողների բարեկեցությունը: Եթե ՀՆԱ-ի աճի տեմպն ուղեկցվում է աշխատավարձի համարժեք աճով, իսկ ՀԳԱ-ի աճի տեմպը չի փոխվում կամ հետ է մնում ՀՆԱ-ի աճի տեմպից, ապա կարելի է ենթադրել, որ ավելացված արժեքը համարժեքորեն է բաշխվում արտադրության այն մասնակիցների միջև, որոնց ջանքերով ապահովվել է այդ աճը:

Այս առումով կարելի է ասել, որ աշխատավարձը՝ որպես աշխատողի գնահատման և մոտիվացման միջոց, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման կարևոր խթան է: Միաժամանակ, արտադրողականությունն էլ իր հերթին կարող է լինել աշխատավարձի աճի ազդեցիկ գործոն: Այսպիսով, *աշխատանքի բարձր արտադրողականությունը* երկարաժամկետ հատվածում դառնում է կայուն և ներա-

---

²¹ Տե՛ս **Charles Hulten**, “Total Factor Productivity. A short biography”, Working Paper 7471, National Bureau of Economic Research, Cambrdg, 2000, էջ 37-46, 56-60: <https://www.nber.org/papers/w7471.pdf>

ռական տնտեսական աճի, ինչպես նաև տնտեսության մրցունակության ու բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը: Հաշվի առնելով համախառն գործոնային արտադրողականության բացառիկ նշանակությունը տնտեսական զարգացման արդյունավետության բարձրացման ու ներառականության ապահովման հարցում՝ այն կարելի է դիտարկել որպես ներառական զարգացման այլընտրանքային ցուցանիշ և ներառել մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում:

5. Արտադրողականության և տնտեսական աճի փոխազդեցության գործնական դրսևորումները ՀՀ-ում

Դեռևս 2019 թ. էկոնոմիկայի նախարար Տիգրան Խաչատրյանը խոստովանում էր, որ Հայաստանի տնտեսության վիճակը բավականին մտահոգիչ է. «...Ունենք 8 անգամ ավելի ցածր արտադրողականություն, քան Եվրոպայի ցանկացած միջին երկիր, առնվազն 2 անգամ ցածր արտադրողականություն, քան ԵԱՏՄ առաջատար պետությունները, և դա ստիպում է մեզ մտածել այն փոփոխությունների մասին, որ պետք է անել տնտեսության ներկա արտադրողականությունը և մրցունակությունը բարձրացնելու համար»²²: Ցավոք, հաջորդ տարիներին նույնպես այս ուղղությամբ Հայաստանում շոշափելի արդյունք չարձանագրվեց: Եթե աշխատանքի արտադրողականությունը 2017-2019 թթ.-ին դանդաղ, բայց աճում էր, և աճի միջին տեմպը կազմում էր 5.5%, ապա 2020 թ. 2019-ի նկատմամբ այն կազմում է 0.95%, իսկ 2021 թ.-ին՝ 2020 թ. նկատմամբ՝ 1.1%: Այստեղ ուշագրավ է էկոնոմիկայի նախարար Վահան Քերոբյանի 2023 թ. ելույթը. «Այսօր դեռևս մեր երկրի տնտեսության արտադրողականությունը մնում է բավականին ցածր: Նախնական հաշվարկներով՝ մեկ ժամում մեկ աշխատողի կողմից ստեղծած ավելացրած արժեքը գնահատվում է 8,7 դոլար, այն դեպքում, երբ Եվրոպայում այն 60 դոլարից ավել է: Մենք դեռ երկար ճանապարհ ունենք անցնելու, որ մեր երկրի աշխատանքի արտադրողականությունը աշխարհի մակարդակով մրցունակ դառնա»²³:

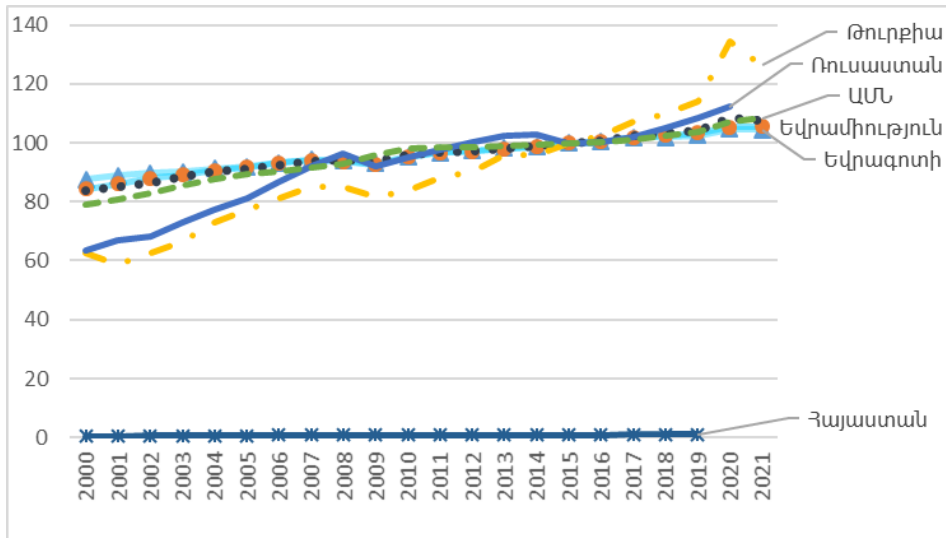
Այս համատեքստում բավականին խոսուն է ՀՀ և միջազգային մակարդակով աշխատանքի արտադրողականության (արտահայտված մեկ ժամում մեկ աշխատողի կողմից թողարկվող ՀՆԱ-ի ծավալով) համեմատական վերլուծությունը (տե՛ս գծապատկեր 3):

²² «Որտե՞ղ է Հայաստանի տնտեսության ապագան. էկոնոմիկայի նախարարի անկեղծ խոստովանությունը», 168.am, 09.09. 2019:

²³ «Վահան Քերոբյանը թվային փոխակերպումը համարում է Հայաստանում արտադրողականության բարձրացման գլխավոր բաղադրիչ», 168.am, 19.05.2023:

Աշխատանքի արտադրողականությունը 2000-2021 թթ.
(ֆիքսված 2010 թ. թ. ԱՄՆ դոլարով)²⁴

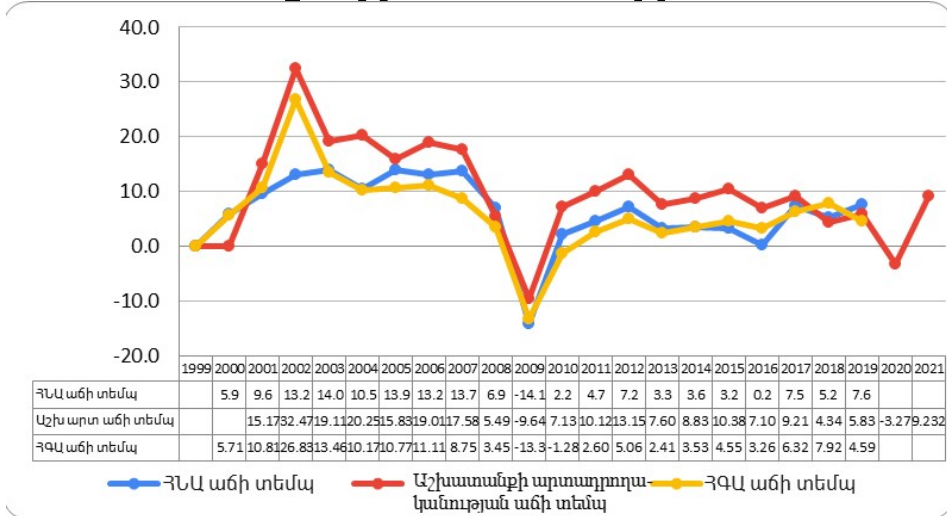

Գծապատկերում Հայաստանի և մյուս երկրների աշխատանքի արտադրողականության կորերի միջև բավականին մեծ կտրվածությունը վկայում է այլ երկրների համեմատությամբ Հայաստանում աշխատանքի արտադրողականության մտահոգիչ ցածր տեմպերի մասին: Ըստ այդմ, թեև ՀՀ-ում 2000-2021 թթ. աշխատանքի արտադրողականությունը հիմնականում ունի աճի միտում, այնուամենայնիվ աճի տեմպերը շատ ցածր են: Մասնավորապես, 2021 թ. աշխատանքի արտադրողականությունը Հայաստանում կազմել է 8,20 դոլար/մարդ-ժամ, ինչը 6 անգամ ցածր է ՏՀԶԿ միջինից, 6,5 անգամ՝ Եվրոպական միության միջինից, 7,5 անգամ Եվրատարածքի երկրներից, 9 անգամ՝ ԱՄՆ-ից, 3,5 անգամ՝ Ռուսաստանից և 6,4 անգամ Թուրքիայից:

Այստեղ կարևոր է հասկանալ ՀՀ-ում աշխատանքի արտադրողականության ցածր տեմպերի պատճառները գործոնային ազդեցությունների ներքո (տե ս գծապատկեր 4):

²⁴ Productivity - GDP per hour worked - OECD Data, <https://data.oecd.org/lprdty/gdp-per-hour-worked.htm>

ՀՆԱ-ի²⁵, ՀԳԱ-ի²⁶ և աշխատանքի արտադրողականության²⁷ աճի տեմպերի դինամիկան ՀՀ-ում 2000-2019 թ.թ.

Ինչպես տեսնում ենք, դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ն և ՀԳԱ-ն հիմնականում դրսևորում են ներդաշնակ վարքագիծ. ՀԳԱ-ի աճն ուղեկցվում է ՀՆԱ-ի աճով, ՀԳԱ-ի նվազումը՝ ՀՆԱ-ի նվազմամբ: Սա նշանակում է, որ տնտեսական աճը ապահովվում է ոչ թե արտադրական գործոնների քանակական, այլ որակական աճի՝ ՀԳԱ-ի հաշվին: Այստեղ բացառություն են 2007 և 2019 թվականները, որտեղ ՀՆԱ-ի աճի տեմպն աճում է 0.5 %-ով և 2.4 %-ով՝ համապատասխանաբար, իսկ ՀԳԱ-ի աճի տեմպը՝ նվազում է 2.36 %-ով և 3.33 %-ով, ինչը կարելի է բացատրել 2008-2009 թթ. նախաձգնաժամային իրավիճակով և Քովիդ-19-ի հետևանքով արտադրական ուժերի նվազմամբ: Մի դիտարկում ևս. 2014 – 2018 թ. թ. ՀԳԱ-ի աճի տեմպերը գերազանցում են ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը, ինչը փաստում է, որ տնտեսության մեջ ստեղծվել է հավելյալ արժեք, որը համարժեքորեն չի վերաբաշխվել հասարակության անդամների միջև և չի նպաստել ազգաբնակչության բարեկեցության աճին: Այսինքն, 2014–2018 թթ. երկրում զարգացումը ներառական չի եղել: Ասվածի մասին է վկայում նաև ՀԳԱ-ի և ՀՆԱ-ի աճի տեմպին զուգահեռ աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպի դիտարկումը: Ըստ այդմ, դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ում աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպերը հիմնականում գերազանցել են

²⁵ Տե՛ս Ազգային հաշիվներ / Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե (armstat.am), ՀՆԱ օգտագործումը հիմնական ծախսային բաղադրիչներով, Համախառն կուտակման գործակից, էջ 37:

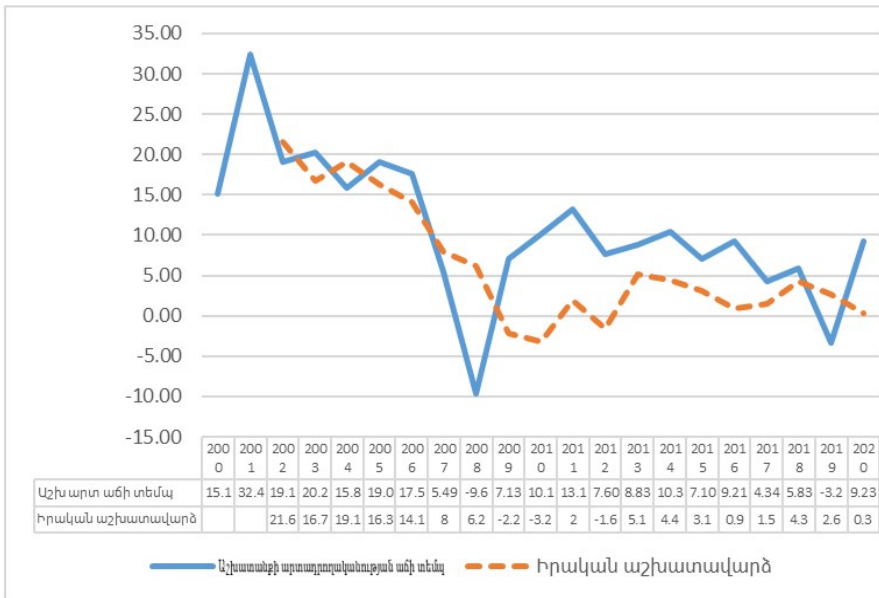
²⁶ Տե՛ս Global Competitiveness Report, Annual Report, IMF, World Economic Forum, 2020-2021, Committed to Improving the State of the World, էջ 92:

²⁷ Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք / Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե (armstat.am), Աշխատանքի շուկա:

ՀԳԱ-ի աճի տեմպերը: Մա նշանակում է, որ ՀՆԱ-ի աճն ապահովվել է զբաղված բնակչության ջանքերի՝ մարդկային ներուժի հմտացման կամ, որ ավելի հավանական է, աշխատուժի շահագործման, ավելի կոնկրետ՝ ոչ համարժեք՝ ցածր վճարման հետևանքով: Հավելենք, որ համախառն գործոնային արտադրողականությունից առաջացող տնտեսական աճի արդյունքները չեն նպաստել հասարակության, մասնավորապես զբաղված բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը: Ասվածն ավելի հիմնավորելու համար նպատակահարմար է կատարել աշխատանքի արտադրողականության և իրական աշխատավարձի աճի տեմպերի համեմատական վերլուծություն (գծապատկեր 5):

Գծապատկեր 5

Աշխատանքի արտադրողականության և իրական աշխատավարձի աճի տեմպերը ՀՀ-ում 2000-2021 թթ.²⁸

Ինչպես երևում է գծապատկերից, հատկապես 2009 թ. համաշխարհային ճգնաժամից հետո իրական աշխատավարձի աճի տեմպերը էականորեն հետ են մնում աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպերից: Իրական աշխատավարձի դինամիկան հատկապես նվազող է 2014-2017 թթ. -ին: 2021 թ., չնայած աշխատանքի արտադրողականության էական աճին (աճի տեմպը մեկ տարում -3.275-ից հասել է 9,232), իրական աշխատավարձի դինամիկան նվազող է (աճի տեմպը 2.6-ից նվազել է մինչև 0.3): Մա հենց խոսում է այն մասին, որ տնտեսական աճն ապահովվել է աշխատանքային ռեսուրսների հաշվին, մինչդեռ ստացված օգուտներից վերջիններիս կենսամակարդակը չի աճում: Այստեղ կարելի է

²⁸ Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք / Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե (armstat.am), Գենսամակարդակ:

արձանագրել, որ աշխատանքի արտադրողականության աճի ցածր տեմպերը պայմանավորող հիմնական գործոններից է իրական աշխատավարձի աճի ցածր մակարդակը, քանի որ հասարակությունը «լսում է» տնտեսական աճի մասին, բայց չի տեսնում բարեկեցության բարելավումներ, մասնավորապես՝ իրական աշխատավարձի տեսքով:

Աշխատանքի արտադրողականության աճերը չեն փոխհատուցվում ստացված ավելացված արժեքի բաշխման արդյունավետ մեխանիզմների կիրառմամբ. ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ վարձու աշխատողները փաստացի շահագործվում են՝ կատարված աշխատանքի դիմաց վճարվելով հավասարակշիռ գնից ցածր աշխատավարձով, իսկ ապրանքներն ու ծառայությունները նրանք գնում են հավասարակշիռ գնից բարձր արժեքով: Այսինքն՝ արտադրողականության աճի տեմպը չի ուղեկցվում աշխատավարձի համարժեք աճի տեմպով, ինչի արդյունքում ցածր են ազդարանակշիռության բարեկեցությունը և կենսամակարդակը:

Եզրակացություն

Տնտեսական աճի առավել ամբողջական և խորը գնահատման համար կարևոր է տնտեսության արտադրողականությունն արտացոլող ցուցանիշների՝ ՀԳԱ-ի, աշխատանքի արտադրողականության, ինչպես նաև իրական աշխատավարձի աճի տեմպերի միաժամանակյա դիտարկումը՝ դրանց փոխկապակցվածության ներքո, և այդ համատեքստում դիտարկել խնդիրների վերհանումն ու դրանց հաղթահարման ուղիների մշակումը:

Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա կենտրոնանալու ոչ թե երևույթների և «մակերեսային» խնդիրների վրա, ինչպիսիք, օրինակ, արտադրողականության ցածր տեմպերն են, այլ դրանց պատճառների և արտադրողականություն - տնտեսական աճ փոխազդեցությունների խնդիրների վրա, որոնց լուծումը հենքային է երկրի տնտեսական զարգացման և հասարակության բարեկեցության բարձրացման համար:

АМАЛЯ САРИБЕКЯН – *Взаимодействие производительности и динамичности бизнеса и их влияние на экономический рост.* – Непрерывный рост производительности является важной предпосылкой для стабильного экономического роста и повышения общественного благосостояния. В этом контексте важно выявление взаимодействия факторов повышения производительности и определение его задач. В статье особое внимание уделяется роли бизнес-среды и динамичности бизнеса как ключевого фактора обеспечения конкурентной бизнес-среды и роста производительности. Согласно докладу "Глобальная Конкурентоспособность", структура рынков в мире за последние десятилетия изменилась, а динамичность бизнеса выявляет тенденцию к снижению. Хотя в 2018-2019 гг. в Армении было проявлено некоторое улучшение динамичности бизнеса, тем не менее она достаточно низкая даже на уровне стран региона. В Армении с 2000 г. начавшиеся тенденции замедления роста производительности труда (средний темп роста-5,5%) еще более углубились в результате экономических потрясений 2020 года: средние темпы роста в 2020 году по сравнению с 2019 годом снизились до 0,95% и до 2021 года по сравнению с 2020 годом - до 1.1%.

В условиях неэффективных механизмов распределения созданной в экономике добавленной стоимости, работники получают зарплату ниже равновесной цены, а товары и услуги покупают по цене выше равновесной цены. Это очень серьезная проблема в мире, особенно в развивающихся странах (в том числе и в Армении), в современных условиях искажения (с точки зрения неравномерного распределения доходов) механизма распределения добавленной стоимости между участниками производственных факторов, а также растущей социальной поляризации и снижения уровня жизни. Здесь исключительно важное значение приобретает общая факторная производительность (ОФП) как показатель эффективности распределения добавленной стоимости между участниками факторов производства.

Для углубленной оценки взаимодействий экономического роста и производительности важно рассмотрение показателей ВВП и производительности - ОФП, производительность труда, а также темпов роста реальной заработной платы в условиях их взаимозависимости. Такой подход позволит сконцентрироваться на глубинных задачах взаимодействия производительность - экономический рост, решение которых важно в условиях современного императива экономического развития и повышения общественного благосостояния в РА.

Ключевые слова: *производительность, бизнес среда, динамичность бизнеса, совокупная факторная производительность, производительность труда, взаимодействия производительность - экономический рост, экономическое развитие*

AMALYA SARIBEKYAN – *Interaction of productivity and business dynamism: its impact on economic growth.* - Continuous productivity growth is an important precondition for sustainable economic growth and social welfare improvement. In this context, it is important to elucidate the interaction of productivity improvement factors and determine its objectives.

The article focuses on the role of business environment and business dynamism as a key factor of ensuring a competitive business environment and productivity growth. According to "Global Competitiveness" report, the market structure in the world has changed over the past decades, and business dynamics indicates a downward trend. Although in 2018-2019 some improvement in business dynamism was shown in Armenia, it is quite low even at the level of the countries of the region. In Armenia, the slowdown trends in labor productivity growth (average growth rate - 5.5%), beginning since 2000, were further deepened as a result of economic shocks in 2020: the average growth rate in 2020, compared to 2019, decreased to 0.95% and it declined to 1.1% up to 2021, as compared with 2020. Under the conditions of inefficient mechanisms for the distribution of added value created in the economy, employees receive salaries below the equilibrium price, whereas they buy goods and services at a price above the equilibrium price.

Here, the total factor productivity (TFP) becomes extremely important as an indicator of the effectiveness of added value distribution among the participants of productivity factors. For an in-depth assessment of the interactions between economic growth and productivity, it is crucial to consider the indicators of GDP and productivity - TFP, labor productivity, as well as the growth rate of real wages in the context of their interdependence. Such approach will help to focus on the deep-seated tasks concerning the interaction between productivity and economic growth, the solution of which is important in the context of the modern imperative of economic development and the improvement of social welfare in RA.

Key words: *productivity, business environment, business dynamism, total factor productivity, labor productivity, interactions between economic growth and productivity, economic development*